

The Image of Aidos Dance in T. Kayipbergenov's Novel "Unhappy"

Jumamuratova Gulmira

2nd year student of Karakalpak Language and Literature,
Faculty of Turkic Languages, NMPI Named After Ajiniyaz

Abstract

T. Kayipbergenov is one of the most famous writers of the XX century. He left a great mark on Karakalpak literature with a number of his works. His essays and novels played an important role in enriching our national prose. Among them, the author's trilogy "Karakalpak Epic" has a special significance in our literature. This trilogy began writing in the second half of the 60s and was completed in the second half of the 70s. The novel was translated into Russian, Uzbek, Kazakh and Turkmen languages. The fact that the trilogy was awarded the Old Union Prize is a testament to its great work. Along with Karakalpak literary critics, Uzbek scholar P. Shermuhamedov, Russian Zoya Kedrina, T. Dabidova and others conducted research on this work. The novel consists of three books: The Legend of Mamanbi, The Unfortunate, and The Wanderers.

Trilogiyaning ikkinchi kitobi - "Baxtsizlar" romanidir. Bu romanning syujeti asosida XVIII-XIX asirdagi qoraqalpoqlarning Xiva xonining qaramligiga toliq ótishi turadi. Shuningdek romanda "Ey qoraqalpoq, ota makoningiz qayer? Desa jabovingiz bormi?" degan sorovga javob izlovchilar taǵdirida davrning ostun-ustunligi kórsatiladi. Yani, úch tugishgan – Aydos, Begis, Mirjiq oralariga ayrim bazi óz maqsádi yólidagi odamlar sababidan sovuqchilik tushib, úchovining úch bólak bólib ótirishi – Aydos "Men qoraqalpoq xonligin túzaman, bu ishda menga Xiva xoni yordam beradi" – deb Xiva xonining tárafida túrsa, Begis bilan Mirjiq Qóngiroto hokimining tasiriga túshib qoraqalpoqlarni Qóngiroto hokimiga qoshib olish yólini tútadi. Keyinroq Mirjiq Qóngiroto hokimining qaltis niyatini túshinib, Mamanbiy ovuliga ketib qoladi va akalarin yarashtirish yolidan boradi. Songida, maqsadlari bir – Aydos biy, Qoraqalpoq, ota makoningiz qaysi? degan sórovga javob topish bólgan bu úch tugishganning taǵdiri maqsadlariga yeta olmasdan, kerinsincha, tinch ótirgan qoraqalpoq xalqining boshiga qora kúnlarni solgani qolib, baxtsiz – ólim bilan yakun topadi.

Romanda har bir qahromonning obrazi yozuvchi tomanidan kórkamlik bilan tasvirlangan. Yani, har bir qahromon óziiga yarasha nisbiy va salbiy qahromonlik va tragedik, epik, tiplik obrazlarga xos. Masalan, epopeyadagi Aydos biy obrazin epik obraz tárapidan olib qarasak.

Epikalik obraz deganda – asardagi personajlarning ish-harakatlari, boshidan kechirgan voqealari orqali tasvirlanishi túshiniladi. Epikalik obraz voqealarning rivojlanishi sababli qoliplashadi, boshqasha aytganda epikalik tasvirlash orqali qaliplashadi. Romandagi Aydos biy obrazi ham ózining harakatlari, ish-xarakatlari, boshidan kechirganlari sababli qoliblashib, oquvchiga yana ham túshinarli bólib boradi. Aydos biy obrazi orqali biz dovyurak botir, aytganidan qaytmas bir sózli, haqiqatgóy, adolatlik tarafdori, atirofindagilarning ózi haqidagi qarshi fikirlariga qaramasdan faqat olga yuradigan kam sózli insonni kórsak, ikkinchi taraftan jonini fido etishga tayyor kóngilshang, ishonuvchang va shu sababli kóp yerlarda pant yeb qolaberadigan insonni kóramiz. Voqeaning boshlanishida biz Aydos obrazi orqali aqlli, zehni ótkir inson, sózga chevar sifatida tanymiz.

Academica Globe: Inderscience Research

Xiva xoni qoshni ellarga úch mart yurish qilganida Aydos eliklik nókarlarga bosh bólib, ansha gina odamlarniń ajaliga yetdi. Bir sotsizlikda Aydós aql topib xonni ǵalabaga erishtiradi.

...Bu holni túshingan Aydos hech niag qaraasdan kelib xonga arzi qildi.

- *Buyuk xonimiz, egasi yonida bólsa mushuk bórnini oladi degan. Shum kótarib izimizdan qolmay yursangiz sózsiz ǵalaba bóladı (Qoraqolpoq dostoni, 9-v).*

Xon Aydosning taklifi bilan shum kótarib ózi ham yurishga chiqadi. Xonni kórgan shahar hokimi bosh egib taslim báladi. Aydosning aqligin qovun bilan paxta urilariga bergan jazosidan bilishga bóladı. Aydos Xivadan kelganida tóplngan odamlarning ústiga keladi, keyin u hol-ohvolini sóraganida Begis bilan Mirjiq ógrilarga jazosini berganini aytishdi.

- *Qovun uǵrisining chakasiga qattiq bil shapoloq urilsin. Paxta uǵrisin bir juma arabaga boǵlab, suvdan boshqa ovqat berish mán etilsin (Qoraqolpoq dostoni, 14-v).*

Uǵrilarga berilgan bu jazosi Aydosni qonaotlantirmaydi, u uǵrilarni qayta chaqirtibn jazosini aksincha ózgartadi va odil qaror chiqaradi.

- *...ertibor berdingizmi, qovun uǵrisi, uǵrilikni kasb etib, mehnatdan uzoqlashib ketgan, bólmasa, kap-katta odam qovuni ham uǵirlaydimi? Qoraqolpoqta nima kóp, yer kóp, bohatda bolalari bilan birlashib mehnat qilib pechona terlatsa, shunday qilib ham yurarmidi? Paxta uǵrisi júda javobgarga uqshaydi. Ózlaringiz bilasiz, bizda paxta ekilmaydi, bólmasa pichoq bilan yer tirnoqlab qól serpi qilib-oq u paxta ekar edi. Sotib olishga pul topmagan. Kambaǵalchilik. Unaqalarni bir sapari kechirsa bóladı (Qoraqolpoq dostoni, 16-v).*

Biz bu misollardan Aydosning topqirligini, zehni ótkiriligini kórsak, boshqa bir misollardan uning xalqi uchun ózini ótga tashlaydgan odam sipatida kóramiz, yani Aydosning atqoshcisi Aliy shum óyga oralib, yarim túnda keliniga osilib, song bunaqa charmandalikga shiday olmay, órmanga ketip belboǵi bilan ózini osib óldiradi. Kelini bu xabarni biy bilishi kerak degan óy bilan tongda Aydosga kelib aytadi. Shunda Aydos bu yúzi qoralikni el bilmay turib, bularni yoq qilish niyatida kelinini Dóstponga topshirib, ózi Aliyni izlab ketadi. Daraxt chaqasinda ózini osib jon taslim qilgan Aliyning ústidan chiqadi. Ayni shu paytda, Aydos bilan yarashish niyatida kelayotgan Mirjiq bu voqeaga dush keladi. Kóglida hesh narsa yóq Aydos uni kómaklashishga chaqiradi. Shu paytda Mirjiq bu ahvolni kórib, Aydos ódirgan deb óylab óziga kelganini gapirib Aydosni yerga uradi.

- *Qanday noinsof odamsang? Shuncha yil xizmatingni qilgan móminni nega itga tenglashtirasang? Senda na mehr, na vijdon bormi ózi?*

- *Gapni qisqartdir. Ólini tuproqqa qolralash tiriklarning ishi. Túsh dedimi, túsh!*

- *Senga xizmat qilgan insonni ham, sen kiygan eski chaponda bir ekanda! Sen uchun óz bolasini óldirdi bu odam.*

- *Meni kórganda gapirib qolish odatmi sizlarga?*

- *Otini jilovlaganlar dordiga chiday olmay osilib ólsa nima qiladi?*

- *Menda ham senga sóz aytish qohishi yoq, payti kelganda gapirib qol.*

- *Mamoqotdiroq kúshli gúmbirlagan sari, yomǵir mayda bóladı. Sen ham chuna ótkinchi mamqoltiroqsang. Dovuling kúshli, lekin keyini yomǵir emas, kóz yosh.*

Academica Globe: Inderscience Research

- *Gapira ber, payti kelganda mushik ham yólborisdeh keriladi.*
- *Yóq, men emas, Begis emas, sen mushuksangá haqiqatdan qorasang (Qoraqolpoq dostoni, 151-152-v).*

Bu yerda Mirjq Aydosni qancha yerga urib gapirsa ham Aydos ózini tiyib bólgan voqeadan siz bermay turadi. Bólmasa Mirjq bu gaplari bilan Alining ólimida Aydosni ayiblardi. Unga bólar-bólmas gaplarni aytib, origa teksta ham, Aydos xalqinin obrósini óylab hech nima demaydi. Bunga shu voqeadagi Mirjqning túshunigi bilan qaraganda haqiqatdan ham Aliyni óldirgan Aydos siyoqli. Shu yerda Aydos hech bólmagganda “Aliyni óldirgan men emas, buning óziga xos sababi bor” deb qóysa ham bólar ediá lekin Aydos buni atmadi. Uning órniga hech narsa aytmaslikni maqul kórdi. Aydosning xulq-atvori chunday, bir sózli, boshqalar bilan aytishib ótirishni yoqtirmaydi, uning órniga úndamay qóyishni maqul kóradi. Lekin, haqiqatni, faqat haqiqatni gapiradi. Buni asardagi Mirjq bolali bólganiga bagishlab, har tomonnan odam yigib, bergan túyida tashkillashtirgan óyinlarida yani qóshni xalqlardan kelgan mehmonlar bilan ot chopish, palvonlar kurashi, iloq oyini, shoyirlar aytishi singari óyinlarida xalqining birichilikni ola olmaganiga qaramasdan, faqat haqiqatni gapirganida kóramiz. Bunga ózining xalqí qarshi shiqsa ham, uning ústidan norazilik bildirib túrli gap sózlar aytsa ham ularga quloq osmaydi.

Misoli:

Aydos turgeldi, tóqtatinglar, - deb Aydos galabani jaryoladi. Bas bayraq “Yólboris palvonniki”.

- *Natógri,- dedi kóp tovush.*
- *Kurashda kushga qósha mahorat va uslib kerak. Yolbaris palvonning uslubi senda uóq, Mirjq. Shuning ózi yiqilish.*

... lekin, qur tinmay govir-ǵubir bólishdi. Órtaga molaqaylar, qalpoqlar, taqiyalar atishdi. Birewler Aydosti óz elining abrósini kómuvchi odam sifatidaoyibdor qildi. Birovlari Otabek bólmasa Mirjqning kúshiga teng keladigan kúch yoqligin maqtanish etishdi. Aydos faqat qulogini bostida, hech nimaga diqqat qilmadi (Qoraqolpoq dostoni, 122-123-v).

Bu palvonlar kurashidagi ahvol bólsa, iloq óyiniidan keyingi hol ham Aydosning sabirli, bir sózli ekanligini bildiradi.

- *Birodorlar, ozgina sabir qilinglar, tushinarli nársaga nima uchun izoh talap etasiz? Hayronman! Agar men yo Begis, yo Olabelga bayroq bersam nohohlik qilgan bólar edim. Etibor berdingizmi, ular bir biridan qizǵanib óynadi, darov-ora óynadi... Ózbek otlilari darov-ora óynamadi... Birlashib óynadi... Men birlikga bayroq berdim... Uslubga bayroq berdim.*

Tamoshovinlarning kópchiligi quloq osmay yana govur-ǵuvurlashdi. Qosh qorayguncha Aydosning nomini órtadan chiqarmay, óziga kelganlarini gapirishdi. Aydos ularning kónglini qaytarmay shidap edi, bólmadi, yaqin túrganlarni qamchiga tútib, óziga yól ochdi da, ketidagi jarchilarning biriga, quptonnan keyin shoyirlar aytishi bólatuǵunligin xabarla dedi (Qoraqolpoq dostoni, 124-v).

Romanda Aydos bunday hollarga júda kóplab dúsh keladi, lekin boshqa boshliqlar singari xalqiga qattiq qollik qilmaydi. Sabirililik bilan ostaoydil tushintiradi. Qattiq qól boshchilarga uqshab mushtini túgib, qarshi shiqqanlarga jazo qóllaishga, ularni qórqitib qóyishga bólar edi, ammo, Aydos buni xush kórmaydi. Bu ham unga pitgan bir xulq-atvor.

Academica Globe: Inderscience Research

Biz romannan óqiy ótirib, undagi syujetlar, Aydosning ish-harakatlari, uning atirofida bólayotgan voqealarning rivojlanib borishi, ósishi orqali uning obrazin ketma-ketlik bilan bilib olamiz.

Yakunlab aytganda, Aydos asardagi eng boshli qahromon, voqealar, epizodlar uning atrofida bóladı va rivojlanib boradi. Shu bilan bizda romanning oxirigacha Aydós obrazin ketma-ket takomullashib borgan holda tóligicha bilib olamiz. Qisqa qilib aytganda, roman boshida Aydosni biz aqlli, gapga chevar, lekin kam sózli ekanligin bilib olamiz, sóngira uning ish-harakatlari, atrofidagi voqealar orqali haqiqatgóy, odillik tarofdari ekanligini bilib olsak, bunnan keyingi epizodlarda xaqlini sevuchi, eliga gámxor, xalqi uchun jonini pido etishga tayyor inson sifatida taniymiz. Shu bilan birga, Aydos obrazida ishonuvchan, sodda, kóngilchangligi yoqari odamni ham kóramiz. Shular sababli u kóp yerlarda pant yeb qolaberadi, keyin esa pushayman bóladı. Bu hol romanning oxirlarida yana ham onígroq etib beriladi, yani Aydos Xiva xonining “nominga shahar qurdirtaman, yeriga ekamiz, qoraqolpoqlarga mustaxillik berib, seni xon qilib tayinlayman” deganiga ishonib xonning askarlarin yeriga boshlab keladi. Keyin elida boshlanayotgan bu qurilishning ózining nomiga qurilayotgan shahar emas, balkim orqadan kelayotgan yovlarga qarshi qurilayotgan qórgón ekanini, xonning niyatini, ózining bólsa xonga ishonib oldanganini bilgan Aydos xonga qarshi chiqadi. Bu yurish muafoxiyatsizlikga uchraydi, Aydos tağdiri bólsa baxtsiz ólim bilan tamomlanadi.

Romanda bólgan barcha voqealar bva personajlar tarixda bólgan real voqealarga asoslangan bólsa ham, yozuvchi boshqa personajlar bilan bir qotarda Aydos obrazin tarixchilar bilan suhbatlashib, real faktlarga suyanib, vadiy asarlardagi oddiy qahromon emas, aksincha tarixda jashagan Aydos obrazin óquvchi uchun tushinarli etib ochib bera olgan.

Poydalanilgan adabiyotlar

1. Qayipbergenov T., Qoraqolpoq dostoni. Nukus, Qoraqolpoqston, 1989.
2. Jarimbetov Q., Adabiyattaniwdan sabaqliqlar. Nukus, Qoraqolpoqston, 2012.
3. Internet materiollari.